

ТАЪЛИМ СИФАТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИНСОН КАПИТАЛИНИНГ ЎРНИ

Самарова Шохиста Рабиджановна

Чирчиқ давлат педагогика университети Педагогика факультети
“Психология” кафедраси доценти психология фанлар номзоди,

Мирзаева Мавлуда Ақромовна

Чирчиқ давлат педагогика университети, Туризм факультети Хорижий тил
ва адабиёти (инглиз тили) таълим йўналиши 2 босқич магистри.

Хусанов Абдуллоҳ Равшан ўғли

Ўзбекистон Республикаси давлат солиқ кумитаси хузуридаги Фискал
институту рақамли иқтисодиёт таълим йўналиши 1курс талабаси.

Мавзунинг долзарблиги. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон Фармони билан тасдиқланган “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича “Ҳаракатлар стратегияси”ни “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”да амалга оширишга оид Давлат дастури”ни 1.2. бандида Давлат бошқаруви тизимини ислоҳ қилиш: давлат бошқарувини марказлаштиришдан чиқариш, давлат хизматчиларининг касбий тайёргарлик, моддий ва ижтимоий таъминот даражасини ошириш ҳамда иқтисодиётни тартибга солишда давлат иштирокини босқичма-босқич қисқартириш орқали давлат бошқаруви ва давлат хизмати тизимини ислоҳ қилиш; мамлакатни ижтимоий-сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича вазифаларни амалга оширишда ўзаро манфаатли ҳамкорликнинг самарасини оширишга қаратилган давлат-хусусий шерикликнинг замонавий механизмларини жорий этиш; давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлигини таъминлаш, жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларига оид ахборотни тақдим қилишнинг замонавий шакллари жорий этиш; «Электрон ҳуқумат» тизимини такомиллаштириш, давлат хизматлари кўрсатишнинг самараси, сифатини юксалтириш ва бу хизматдан аҳоли ҳамда тадбиркорлик субъектлари томонидан фойдаланиш имкониятини ошириш белгиланди. Кейинги икки йил давомида мамлакатимизда муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёев раҳбарлигида Ўзбекистон тараққиётини янги босқичга кўтариш бўйича амалга оширилаётган кенг кўламли ислоҳотлар туфайли барча жабҳада туб ўзгаришлар рўй бермоқда, халқимизнинг дунёқараши, онгу тафаккури юксалмоқда. Жамиятимиздаянгича кадрят ва анъаналар шаклланмоқда ва инсон капитали, унинг салоҳияти, халқимизнинг ҳаёт сифати ва даражасини ошириш борасидаги энг муҳим вазифа эканлигини таъкидлайдилар.

Маълумки, айни даврда рўй бераётган ҳар қандай ходиса инсоният тафаккурида ўз аксини топади. Фан ҳам ижтимоий онг шакли шамойилида ўз замонасига хос хусусиятларини акс эттиради. Шу муносабат билан психология ва социология фани ўз ривожланишига кескин бурилиш ясапти. Муайян давргача назарий масалаларга асосий эътиборни қаратиб келган психология ва социология фани олдида қатор амалий вазифаларни ҳал этиш зарурати туғилди.

Бундай кечиктириб бўлмас вазифалар, охир оқибатда, инсоният манфаатида,

одамларга қулайликлар яратиш йўлидаги хайирли ишларни амалга ошириш билан боғланди. Бу ҳолат нафақат сиёсий майдонда ёки ката компаниялар мисолидаги иқтисодий соҳада, балки кишиларнинг кундалик турмушидаги хулқлари орқали кўзга ташланиб турибди. Ҳозирга келиб маълумот алмашиш саҳасидаги, айниқса рақамли технологияларнинг ривожланиши билан боғлиқ фанлар етакчи ўринга чиқиб олди.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси: Социологик қарашлар тарихида инсон, унинг кадр-қиммати барча ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий муносабатларнинг бош мавзуси сифатида қайд этиб келинган. Жумладан, инсоннинг ижтимоий моҳияти, тафаккури ва салоҳияти ҳақидаги фикрлар юнон файласуфлари Арасту, Афлотун ва бошқалар, Шарқ фалсафаси, хусусан, ўрта аср Шарқ маданий меросида Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Ибн Сино, Алишер Навоий, Заҳириддин Бобур, Мирзо Улуғбек каби алломаларнинг асарларида ўз ифодасини топган.

Жамиятнинг ҳаётининг ривожиди инсоннинг ақли, билими, кўп йиллик касбий тажрибаси каби жараёнларининг таъсир этиш ҳолатини социология йўналишида ўрганган классик ғарб олимларидан О.Конт, М.Вебер, Э.Дюркгейм, Ф.Знанецкий, П.Сорокин, Т.Парсонс, Н.Эллиас, К.Леви-Стросс, Э.Тоффлер кабиларнинг жаҳон социология фани тараққиётига ўзларининг муносиб улушларини қўшган мутахассислар сифатидаги қарашлари аҳамиятга моликдир.

Инсон капиталининг замонавий неоклассик назарияси 1950-1980 йилларда Гэри Беккер, Джордж Минцер, Теодор Шульц, Бартон Вейсброт, Б. Л. Хансен ва бошқа иқтисодчи ва социологлар томонидан яратилди ва ривожлантирилди. Назария ҳақида илк бор 1960 йилда Теодор Шульц эълон қилди. 1962 октябр ойида «Journal of Political Economy» журнали «Инсонга инвестиция» номли кўшимча номерни нашрдан чиқарди. Шу даврдан буён мазкур назарияга бағишлаб ёзилган материаллар сони доимий кўпайиб келмоқда.

Инсон капитали назарияси бўйича илк дарслик 1963 йилда Т.Шульц томонидан нашрдан чиқарилди. 70-йилларда яна саккизта муаллифнинг дарслиги, шунингдек инсон капитали назарияси ва унга яқин масалаларга дахлдор етгита классик мақолалар тўплами нашрдан чиқарилди.

Мазкур назариянинг тарихий илдизлари XIX-XX асрнинг Адам Смит ва Уильям Петти, Карл Маркс, Джон Стюарт Милль, Генри Сиджвик, Альфред Маршалл, Генрих Рошер, Уильям Фарра, Эрнст Энгель, Теодор Витстейн каби бошқа кўплаб иқтисодчи ва файласуфларнинг изланишларига бориб тақалади.

А. Смит «фойдали меҳнат унумдорлигининг ўсиши энг аввало ходимнинг чаққонлиги ва салоҳиятининг ошишига ундан кейин эса у ишлатаётган машина ва ускуналарнинг яхшиланишига боғлиқ бўлади» деб айтган. Унинг фикрича асосий капитал машиналар ва бошқа меҳнат қуроллари, иншоатлар, ер ва «барча аҳоли ва жамият аъзолари томонидан орттирилган ва фойдали қобилиятлари»дан иборат бўлади.

Джон Стюарт Милль: «Инсонни ўзини... мен бойлик сифатида кўрмайман. Лекин унинг меҳнат натижасида восита сифатида орттирилган қобилиятларини айнан шу категорияга киритган бўлардим» ва яна «Мамлакат ишчиларининг салоҳияти, қуввати ва бардошлилиги ҳам унинг машиналари ва бошқа ишлаб чиқариш қуроллари каби бойлиги ҳисобланади» .

Марк Блауг: «Инсон капитали концепцияси, ёки инсон капиталининг тадқиқот дастури ғояси шундаки инсон ўзига манбаларни турли йўлларга – нафақат жорий эҳтиёжларни қондириш, балки келгусида олиб келиши мумкин

пул ва пул билан боғлиқ бўлмаган даромадлар учун харажат қилади. Улар ўз соғлигига сармоя қилишлари, ихтиёрый равишда қўшимча таълим олишлари, таклиф қилинган биринчи ишга рози бўлмасдан максимал даромад келтириши мумкин ишни излашга, бўш иш ўринлари ҳақида маълумотга олишга, иш излаб бир ҳудуддан иккинчи ҳудудга кўчишга ва ҳоказоларга ортиқча харажат қилишади» .

XX асрнинг машҳур иқтисодчиларидан бири Чикаго университетининг иқтисод ва социология фанлари профессори Гэри С. Беккер 1992 йилда «инсон ҳатти-ҳаракати ва ўзаро таъсири шунингдек ноиқтисодий хулқининг бир қатор жиҳатлари микроиқтисодий таҳлил соҳасига тарқалиши таъсири» назарияси учун Нобел мукофотига сазовор бўлган .

Гэри Беккер ва унинг издошлари ижтимоий масалаларни ўрганиш жараёнида фаолиятнинг ноиқтисодий соҳалари: дискриминация, таълим, никоҳ, оилани режалаштириш, иррациональ ва альтруистик хулқ, диний фаолият ва ғоявий жараёнларни иқтисодий ёндошув орқали тадқиқ қилишга уриниб кўрдилар. Инсон капитали назарияси ривожига Беккернинг Чикаго университетидаги ҳамкасблари ҳам жуда катта ҳисса қўшдилар.

XX аср охири XXI аср бошларида Ўзбекистонда инсон муаммоси масалари бўйича бир қатор социолог, файласуф ҳамда иқтисодчи олимлар томонидан бир қатор тадқиқотлар олиб борилдики биз уларни эътироф этмасдан иложимиз йўқ. Жумладан и.ф.д., профессор Н.С.Алиқориев, ф.ф.н. Р.Т.Убайдуллаева, с.ф.д., профессор М.Х.Ганиева, с.ф.д., профессор М.Б.Бекмуродов, с.ф.н. К.К.Калонов, и.ф.д., профессор К. Абдурахмонов и.ф.д., профессор Л.П.Максакова ва ҳоказоларни мисол қилиб келтиришимиз мумкин бўлади.

Инсон капитали асосан бу-даромад келтирадиган инсон қобилиятидир. Инсон капиталининг таянч асосини инсон салоҳияти (билими, тажрибаси, соғлиги ва малакаси) ташкил этади. У ишчининг махсус таълим, касб-хунарга тайёрлаш ва ишлаб чиқариш тажрибаси асосида тўпланган билимлари мажмуаси, салоҳияти, уларни амалга ошириши ва маҳоратини ифодалайди.

Инсон капитали назарияси неоклассик, неокейнсчилик каби назарияларга асосланиб шакллантирилган. Мазкур назарияни вужудга келиши орқали маълум бир иқтисодий, ҳаётий саволлар ўз ечимини топди. Инсоннинг ақлий фаолияти натижаси жамият турмуш тарзи ва иқтисодиёт ривожланишида намоён бўлишини тушуниб етишда турли қарама – қарши фикрлар вужудга келган.

Инсон капитали назариясини асосланишига иқтисодиёти ривожланган мамлакатларнинг классик ёндашувга эга бўлганлиги ва мазкур мамлакатларда ривожланиш омили этиб инсоннинг лаёқати кўрсатилганлиги туртки бўлди.

Иқтисодий ривожланиш омилларини ўрганиш натижаларига кўра ривожланган мамлакатларда ақлий салоҳият талаб этадиган тармоқлар кенг ривожланган. Адам Смит қарашларига кўра, Ишлаб чиқариш ҳажмининг ортиши энг аввало ҳодимнинг салоҳиятига боғлиқ, кейинги навбатда эса ҳодимнинг иш қуроллари билан қуролланганлигидир.

Инсон капитали тушунчаси иқтисодий категория сифатида босқичма-босқич шаклланган. Инсон капитали тушунчасининг вужудга келишининг илк даврларида мазкур тушунча меҳнатга лаёқат ва кўникма билан чегараланиб қолган. Узоқ вақтлар давомида инсон капитали ижтимоий омил сифатида қаралган, иқтисодий нуқтаи назардан эса таълим-тарбияга инвестиция моддий аҳамият касб этмаганлиги сабабли харажат деб ҳисобланган. XX асрнинг иккинчи ярмига келибгина инсон капитали ва таълимга бўлган муносабат

ўзгариб борди.

Инсон капитали назарияси ривожланишига иқтисодчи Т.Шульц, Г.Беккер, Э.Денисон, Р.Солоу, С.Фишер, Р.Лукас каби олимлар қатта ҳисса қўшганлар. С. Фишер инсон капитали тушунчасига шундай таъриф беради, инсонга даромад олиб келиши мумкин бўлган қобилият инсон капиталидир. Инсон капитали туғма қобилият, талант ва шу қаторда ўрганилган, малакаланган каби классификациялашувга эга. Мазкур берилган таърифга ҳозирги кунда инсон капитали тушунчасининг тор маънодаги таърифи сифатида қараш мумкин.

Америкалик иқтисодчи Эдвард Денисон Америка иқтисодиётини тубдан ўрганиб чиқди. Денисон фикрига кўра инсон капиталига йўналтирилаётган харажатлар фактори бирламчи омил эмас, балки уларнинг натижавий сифат кўрсаткичлари иқтисодий ўсишнинг асосий омилларидан биридир. Денисон 1929-1982 йиллар оралиғидаги Америка иқтисодиётини таҳлил қилади ва иқтисодиётда ишчи кучи сифатини юқори ўринга қўйди. Денисон изланишлари ҳулосасига кўра, ишчи кучи сифатини оширишга таъсир кўрсатувчи асосий омил, фактор бу таълим тизими ҳисобланади, яъни таълим тизими инсон капитали шаклланишига асосий таъсир кўрсатувчи ҳисобланади.

Фанлар ривожини, ахборотлар алмашинуви ривожланган жамиятнинг вужудга келиши инсон капитали билим даражасининг ортиши, маориф, саломатлик, турмуш тарзи сифати ва етакчи мутахассисларнинг мамлакатлар иқтисодиётидаги ўрнини намоён қилди.

Инсон капитали концепцияси америкалик иқтисодчи Г.Беккер томонидан 1960 йилда илгари сурилди ва 1992 йил бу кашфиёт учун Нобель мукофоти совриндори бўлди. Бозорбоп булмаган ахлоқ ҳам ҳисобга олингандаги инсоний ахлоқ ва ўзаро муносабатлар ҳисобига микроиқтисодий таҳлилни асосий моментларини кенгайтирганлиги учун бу олимга ушбу соврин берилди. Унинг тадқиқотларида классик пул назарияси ва микроиқтисодий масалалар асосий ўринни эгаллайди. Ж.Б. Сэй, Альфред Маршаллнинг харажат ва таклиф назариялари билан боғлиқ муаммолар ҳам таҳлил этилади. Меҳнат уни ташкил этиш, малака ошириш масалалари Г. Беккер ижодида муҳимдир. У умумий таълим ва махсус таълимни ажратади. Биринчиси барча фирмалар учун бир хил фойдали бўлиб, ишчиларнинг меҳнат унумдорлигини оширади, иккинчиси эса ўқишни таъминлаётган фирма унумдорлигини оширишга хизмат қилади ва бу бошқа ўқиш шаклидан устунликка эга бўлади. Рақобат шароитида иш ҳақининг даражаси юқори унумдорликка қараб белгиланади ва барча фермага тегишлидир. Шу сабабли фирма соф умумий таълим ортиқча сарф-харажат тарафдори бўлмайди.

Республикамизда ҳам тайёрланаётган мутахассис кадрларнинг билими, кўникмаси, малакасининг нафақат миқдор, балки сифат жиҳатдан қафолатланиши, бунинг учун эса таълим жараёнини илғор жаҳон тажрибасидан келиб чиққан ҳолда ташкил этиш, рақобатбардошликни таъминлаш мақсадида таълим тизимини ислоҳ қилишга киришилди. Инсон капитали кишилар ўз ҳаёти мобайнида йиғиб борадиган, уларга жамиятнинг фойдали аъзолари сифатида салоҳиятини амалга оширишига имкон берувчи билимлари, кўникмалари ва саломатлигидир. Шунинг билан бирга, билим жамият ва иқтисодиётга таъсир этиш тўғрисида ишлаб чиқаришнинг асосий омили бўлиб қолди, табиий ресурслар, ишчи кучи ва капитал каби анъанавий омиллар иккинчи даражали аҳамият касб этди. Лекин бизнингча, билимлар эгаси бўлмиш инсонсиз ишлаб чиқарувчи куч бўла олмайди.

Инсон капиталининг ўзи таълим, касб тайёргарлиги ва бошқа фаолият соҳаларига йўналтириб жамғарилган сарфларни ўз ичига олади. Дунё тажрибаси ва амалиёти шуни кўрсатмоқдаки, инсонларнинг билим олишга йўналтирилган маблағлари бошқа омилларга нисбатан тез ўзини оқлайди. Малакали кадрлар ҳар қандай мамлакатнинг келажагини белгилаб беради. Малакали кадрлар тайёрлаш тизимини ривожлантириш орқали иқтисодий ўсишни таъминлаш мумкин.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган малакали кадрлар тайёрлаш сиёсати Ўзбекистон тараққиётининг муҳим шартшароити деб қаралмоқда. Жаҳоннинг ривожланган мамлакатлари тажрибасига кўра, фан ва технологияларга асосланган инновацион иқтисодиёт ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг асосини ташкил этади. Шу жиҳатдан ҳам инновацион иқтисодиётни таркиб топтириш, аввало, инсон капиталидан самарали фойдаланиш, унга катта миқдорда инвестициялар киритишни тақозо этмоқда.

Ҳақиқатан ҳам ҳозирги кунда ҳар қандай мамлакатнинг жаҳон бозорида рақобатбардошлиги нафақат табиий ресурслар мавжудлигига, балки биринчи навбатда, замонавий мунтазам янгиланиб турувчи технологияларни яратиш ва ўзлаштиришга қодир бўлган сифатли инсон капиталига боғлиқ бўлмоқда. Бундай сифатли инсон капиталисиз мамлакатда илм-фанга асосланган ишлаб чиқаришларни ташкил этиб бўлмайди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги фармони мамлакатимизнинг бундан буён инновацион ривожланиш йўли ва инновацион иқтисодиётга ўтишини кўзда тутди ва бу борадаги устувор вазифаларни белгилаб беради. Мамлакатнинг халқаро майдондаги рақобатбардошлилик даражасини ошириб, инновацион жиҳатдан тараққий этишини таъминловчи асосий омил сифатида инсон капиталини ривожлантириш мазкур стратегиянинг бош мақсади сифатида кўрсатилди.

Биз буюк алломаларимиздан илмнинг фойдаси, аҳамияти ҳақида юзлаб дурдона фикрларни биламиз. Лекин илмга амал қилиш қандай бўлишини дунёда ҳеч ким Соҳибқирон Амир Темурдек аниқ ва ўз тажрибасида синаб кўриб айта олмаган бўлса керак. Буюк Соҳибқирон шундай дейди: “Тажрибамда кўрилганким, азми қатъий, тадбиркор, ҳушёр, мард, шижоатли бир киши мингта тадбирсиз, лоқайд кишидан яхшироқдир”. Мамлакатнинг инсон капитали ҳар бир фуқаронинг интеллектуал азми қатъийлигида, интеллектуал тадбиркорлигида, интеллектуал ҳушёрлиги, интеллектуал мардлиги, шижоатида ҳам намоён бўлади. Бу ҳар бир кишининг нималарни билишида, билимидан фойдаланиб, қайси ишларни қандай сифат билан бажара олишида, Ватанга фидойилиги ва садоқатида кўринади.

Ҳақиқатан ҳам, инсон капиталини ривожлантирмай туриб, инновацион тараққиётга эришиш мумкин эмас. Таниқли иқтисодчи олимларнинг фикрича, инсон капиталига инвестиция киритишга нисбатан бепарволик мамлакат рақобатбардошлилигини кескин пасайтириб юбориши мумкин. Мамлакат иқтисодий жиҳатдан ривожланиб тараққий этиши учун истеъдодли одамларни тарбиялашни талаб этади. Ўзбекистонда ЯИМнинг 2017-2018 йиллар давомида йиллик ўсиш суръати ўртача 5,3-5,1 % ўсиши таъминланган бир даврда, инсон капиталига қилинаётган харажатларнинг ўсиш суръати ўртача 3-4 %ни ташкил этган. Инсон капиталини шакллантириш ва ривожлантириш мамлакатимизда

кадрлар тайёрлаш миллий моделининг асоси ва таркибий қисми ҳисобланмиш узлуксиз таълим тизимидаги мавжуд таълим хизматлари орқали самарали амалга оширилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев жорий йил 17 июль куни умумий ўрта таълим тизimini ислоҳ қилиш ва ривожлантириш масалаларига бағишланган йиғилишда мактаб инсон ресурсларини ривожлантиришнинг пойдевори, ёшларда билим, дунёқараш ва маънавий асосларини шакллантирувчи асосий маскан эканини таъкидланди. Мажлисида “инсон капитали”га сармоя киритишни кўпайтириш давр талаби эканлиги алоҳида таъкидлади.

Инсон капитали инновацион иқтисодиёт ва ривожланишнинг кейинги босқичи билимлар иқтисодиётини шакллантирувчи ва ривожлантирувчи бош омил ҳисобланади. Бу ўринда ҳозирги иқтисодиётнинг инновацияли ривожланиш босқичида меҳнатга лаёқатли аҳолининг барқарор ва муносиб иш жойлари билан таъминланишида инсон капиталининг урни муҳим эканлигини таъкидлаш керак. Амалга оширилган тадқиқотлардан маълумки инсон капиталига инвестициялардан олинadиган фойда техника ва технологияга киритилган инвестицияларга нисбатан уч баравар ортиқлигини кўрсатган. Шунинг билан бирга ходимлар таълимдаги билим даражасининг 10,0 %га ортиши меҳнат унумдорлигини 8,6 %га кўпайтириши аниқланган. Шунингдек, акциядорлик капиталининг шу миқдорга кўпайиши меҳнат унумдорлигини 3,0-4,0 %га оширган.

Муҳтарам Президентимиз Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганларидек, “Биз мамлакатимизда инвестицияларни фақатгина иқтисодиёт тармоқларига эмас, балки илмий ишланмалар “ноухау” лар соҳасига ҳам кенг жалб қилишимиз керак”.

Инновацияларга йўналтирилган иқтисодиётда инвестиция фаолияти самарадорлигини оширишда инсон капитали ишлаб чиқаришнинг асосий омили бўлиб, шу билан биргаликда, бошқа капиталларга нисбатан ўзига хос хусусиятларга эгадир.

Республикаimiz иқтисодиётида инновацияларнинг ривожланиши, шунингдек олдимиздаги қатор ижтимоий-иқтисодий вазифаларни ҳал этиш инсон капиталига йўналтириладиган инвестициялар самарадорлигини ошириш билан бевосита боғлиқ ҳисобланади. Бироқ, инсон ресурсларидан самарали фойдаланиш йўллари бошқа ресурсларникидан тубдан фарқ қилади, чунки бу ҳолда у инсонлар мотивацияси ёки уларнинг мақсадларига таъсирни таъминлайди.

Шу муносабат билан, инсон капиталидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш ҳар бир давлат учун устувор вазифа бўлиши керак. Инсон капиталини ўзида мужассам этган интеллектуал ходимнинг самарадорлиги долзарб вазифаларни ҳал қилиш қобилиятида кўринади ва иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш учун бундай ходимларнинг меҳнат самарадорлигини ошириш талаб этилади.

Маълумки, ҳар бир мамлакат ўз аҳолисига эга бўлиб, ўзининг миллий инсон капиталига ҳам эгалик қилади.

Миллий инсон капиталини баҳолашни биринчилардан бўлиб 1988 йилда Америкалик иқтисодчи Р. Лукас амалиётда қўллади. У мамлакатларнинг XX аср сўнгги 10 йиллик кўрсаткичларини ўрганиб чиқди. Ишчи кучларининг қобилиятларини комплекс тарзда баҳолашда хизматларни баҳолаш методидан фойдаланди. Ишчилар салоҳияти натижаларини уларнинг маошлари орқали

баҳолади. Р.Лукас ўз изланишларида инсон капиталининг иқтисодий ривожланишдаги аҳамиятини кўрсатиб берди. Иқтисодий ва инсон капитали кўрсаткичлари ўзаро тўғри мутаносибликка эга деган хулосага келди. Яна бир америкалик иқтисодчи Л.Туроу инсон капиталига оид тадқиқотлар олиб боради ва иқтисодий ўсиш, иқтисодиётда даромадлар тақсимооти, ишлаб чиқариш даражаси ва сифати, ижтимоий соҳа каби қатор иқтисодий кўрсаткичлар бевосита инсон капитали билан боғлиқ деган хулосага келади. Л.Туроу фикрига кўра —Инсон капитали концепцияси замонавий иқтисодий изланишларнинг асосини ташкил этади. Р.Солоу —Иқтисодий ривожланиш моделида инсон капиталини иккига ажратади: жисмоний ва ақлий. Мамлакатнинг иқтисодий ривожини жисмоний инсон капиталидан кўра кўпроқ ақлий инсон капиталига боғлиқлигини исботлайди. Ақлий инсон капитали даражаси мамлакатнинг меҳнатга бўлган талабини ўзгартиради. Яъни, техника – технология билан куруланишни жадаллаштиради. Масалан, Жанубий Корея ишчи кучи сифатини ошириш (ақлий инсон капиталини ривожлантириш) орқали меҳнат бозоридаги ишчи кучига бўлган талабни қондирди ва иқтисодиётнинг жадал ўсиш тенденцияларини қўлга киритган.

Миллий инсон капитали – мамлакат миллий бойликларининг бир қисми ҳисобланиб, мамлакатнинг инсон капитали саналади.

Миллий инсон капитали ўзида ижтимоий, сиёсий капитал, ақлий салоҳият, миллий рақобат даражаси ва миллат потециалини мужассамлаштиради.

Миллий инсон капитали ривожланаётган мамлакатлар миллий бойликларининг ярмидан ортигини ташкил этади ва ривожланган мамлакатларда 80-70 % дан ортади.

Жаҳон цивилизациясида ва мамлакатлар ривожланишида миллий инсон капитали ўз ўрнига эга. XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб, миллий инсон капитали иқтисодиёт ва жамиятнинг асосий ривожлантирувчи омили сифатида қаралади.

Жаҳон банки экспертлари миллий инсон капиталини баҳолашда ҳаражатлар усули билан ёндошади. Инсон капитали шаклланишига таъсир кўрсатувчи давлат, оилалар, тадбиркорлар ва турли фондлар томонидан сарфланган ҳаражатларни таҳлил этадилар. Ҳар йилдаги ҳаражатларни инобатга олган ҳолда жамиятда инсон капиталининг қайта шаклланиши тенденцияларини аниқланади.

XX аср охирига келиб АҚШда инсон капитали қиймати 95 трлн. Долларни ёки АҚШ миллий бойлигининг 77% и, умумжаҳон инсон капитали қийматининг 26% ини ташкил этган.

Умумжаҳон инсон капитали қиймати 365 трлн. долларни ёки умумжаҳон бойлигининг 66%и, АҚШ ҳолатига солиштирилганда 384% ни ташкил этган. Умумжаҳон инсон капиталининг 59%и Еттилик ва ЕИЗ ҳиссасига тўғри келган.

Хитойда мазкур кўрсаткич 25 трлн. долларни, миллий бойликнинг 77%ини, умумжаҳон инсон капитали қийматининг 7%ини, АҚШ даражасига кўра 26%ини ташкил этди. Бразилияда – 9 трлн. доллар, 74% (миллий бойлик), 2% (умумжаҳон), 9% (АҚШга нисбатан). Ҳиндистонда 7 трлн. доллар, 58% (миллий бойлик), 2% (умумжаҳон), 7% (АҚШга нисбатан). Россияда 30 трлн. доллар, 50% (миллий бойлик), 8% (умумжаҳон), 32% (АҚШга нисбатан).

Инсон капитали ривожланиш индекси кўрсаткичларини минтақавий тарзда ўрганиладиган бўлса, 2012 йил натижаларига кўра ўрта ҳисобда Европа ва Марказий Осиё минтақасида мазкур кўрсаткич 0,771 га тенг бўлиб минтақавий даражада биринчи ўринни эгаллади. Кейинги ўринларни эса мос равишда Америка 0,741, Шарқий Осиё ва Тинч Океани региони 0,683, Араб

мамлакатларида 0,652, Жанубий Осиё 0,558, Африка 0,475 кўрсаткич билан эгаллашган.

Инсон капитали намоён бўлишига кўра актив (ижобий) ва пассив турларга бўлинади.

Актив (ижобий) инсон капитали – сарфланган инвестицияга мос равишда ривожланиш жараёнига ўз таъсирини кўрсатади. Одатда натижалар аҳоли турмуш тарзини яхшиланиши ва инновацион фаолиятнинг институционал асослари ривожланиши орқали намоён бўлади. Илм-фан тараққий этади, аҳолининг маълумот даражаси, саломатлиги яхшиланиб боради. Инсон капитали сифатини яхшилашга сарфланаётган инвестициялар ўз натижаларини бирданга эмас балки бир неча вақт ўтгандан сўнг намоён қилади.

Иқтисодчи олимлар изланишлари натижаларидан кўриниб турибдики, мамлакат иқтисодиёти ривожда инсон капитали даражаси катта аҳамият касб этади.

Инсон капиталини ривожлантириш орқали мамлакатлар иқтисодий салоҳиятини мустаҳкамлаб, рақобатбардошлик даражаларини такомиллаштириб боради.

Инсон капиталининг иқтисодий салоҳиятини баҳолаш услуби.

Инсон иқтисодий субъект сифатида икки қобилиятга эга ҳисобланади: инсоннинг меҳнат қобилияти ва инсоннинг тадбиркорлик қобилияти.

Инсон меҳнат қобилияти ишчи кучидан амалда фойдаланиш жараёнида юзага келиб аниқ ва абстракт ҳамда жисмоний ва ақлий меҳнат турларидан иборат. Киши меҳнат натижасида иш ҳақи олиб тирикчилик қилади. Иқтисодий мантикга мувофиқ, инсон қанча кўп ва унумли меҳнат қилса, шунча фаровон яшаши керак.

Инсон тадбиркорлик қобилияти - бу ҳар бир кишининг фаол ва мустақил тадбиркорлик ишида ўзининг ишбилармонлик фазилатларини амалга ошириш шакли бўлиб, ишлаб чиқариш омилларни уланишидан самарали фойдаланиш, изчил бошқарув қарорларини қабул қилиш, технологик ва ташкилий-бошқарув янгиликларни ўзлаштириш, тавақалга интилиш ҳамда фойда келтираётган ишни таъминлаш билан боғлиқ инсоннинг иқтисодий қобилиятидир.

Инсон иқтисодий камолоти маълум бир вақт оралиғида шаклланиб боради ва инсонга даромад олиш имкониятини яратади. Иқтисодий камолотга эришишнинг қуйидаги босқичлари мавжуд:

- Капитал сифатидаги инсон қобилиятлари;
- Ишчи кучи сифатидаги инсон;
- Профессional сифатидаги инсон;
- Тадбиркор сифатидаги инсон;
- Менежер сифатидаги инсон.

Инсон ўзидаги қобилиятларини сезиши ва уни шакллантириб бориши, ҳамда ўз имкониятларини баҳолай олиши натижасида инсон иқтисодий комилликка эришади.

Капитал сифатидаги инсон қобилиятлари. Агар капитал атамаси ўз эгасига қўшимча қиймат келтирадиган қийматни билдирса, унда инсон капитали, бизнинг фикримизча, бу даромад келтирадиган инсон қобилиятларидир. Инсон капиталининг таянч асосини инсон қобилиятлари ташкил этади. Ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга эга бўлган одамларнинг шахсий қобилиятлари инсон капиталининг бирламчи иқтисодий таянчи ҳисобланади.

Инсоннинг жисмоний, ақлий, маънавий ва иқтисодий баркамоллигини

тавсифловчи фазилатлари негизида уларнинг қобилиятлари шаклланади.

Инсон капиталининг ички тузилиши 3 қатламдан иборат:

- Инсоний фазилатлар;
- Инсоннинг шахсий қобилиятлари;
- Индивидуал инсон капитали.

Инсон капитали дастлаб ажралмас шаклида намоён бўлиб, индивидуал инсон капитали кўринишида вужудга келади. Кейинча эса киши бевосита амалий фаолият билан шуғулланиши сари, унинг кўлами кенгайиб, ажралма шаклидаги корхона инсон капитали ривож топади. Ниҳоят у давлат микъёсида сочилиб кетиб, миллий инсон капитали шаклида ҳам намоён бўлади.

Ишчи кучи сифатидаги инсон. Маълумки ишчи кучи меҳнат қилишга қаратилган жисмоний ва ақлий қобилиятларининг йиғиндисидир. Иқтисодий тарбия натижасида ишлаб чиқаришнинг шахсий – инсоний омили сифатидаги ишчи кучи ҳолатига эришади. Шунинг учун бу йўналишдаги тарбия оила, боғча, мактаб, лицей, колледж, олий ўқув юртарининг диққат-эътиборида бўлиши керак. Чунки киши таваллуд топганидан меҳнатга лаёқатли – 16 ёшига етгани ва касбий таълимни тугатгани билан ишчи кучи сифатида шаклланиб, меҳнат қобилиятига эга бўлиши даркор. Токи меҳнатга лаёқатли ёшига киргандан ва ўқишини тугатгандан кейин малакавий ва унумли иш билан шуғуллана олсин. Шахс болалик ва ёшлиқдан жисмоний бақувват, интеллектуал ривожланган, меҳнатсевар, ўзига хос касб-ҳунарга эга бўлиб камол топган тақдирдагина ўз меҳнат қобилиятини шаклланиб мамлакатнинг иқтисодий салоҳиятини кенгайтириш ва келажакда турмушнинг фаровон даражасига эришиш имкониятига эга бўлади.

Профессионал сифатидаги инсон. Профессионал сифатидаги инсонни шакллантириш ўзида қуйидаги босқичларни мужассамлаштиради:

- Бирламчи профессионализация ёхуд касб-ҳунар таълим;
- Иккиламчи профессионализация ёхуд касбий меҳнат фаолияти;
- Учламчи профессионализация ёхуд профессионал илмий-тадқиқот иши.

Бундай таснифлаш шахсни профессионализациялашнинг инновацион моделини яратиш имконини берадики, мазкур модел қуйидаги шаклга эгадир.

Бугунги кунда жаҳон таълим тизимида жиддий ўзгаришлар юз бермоқда. Таълим соҳасида давлат монополиясидан воз кечиш, тижорат таълимини яратиш, жамият ҳаёти тузилишининг ўзгариши таълим хизматлари бозорининг пайдо бўлишига олиб келди. Мазкур бозор ахборот бозори ва меҳнат бозори билан бир қаторда таълим соҳасига фаол таъсир кўрсатмоқда. Иқтисодиёт ва жамиятнинг ахборотлаштирилиши, давлат ва хусусий корхоналар ҳамда ташкилотлар фаолият кўрсатиш шароитларининг ўзгариши таълим хизматларини кучайтиришга сабаб бўлди. Таълимга эҳтиёж муайян касбни ўзлаштириш, маълум лавозимни эгаллаш, маълум даражада маълумот олиш, кўшимча малакани ўзлаштириш, жамиятда муайян ўринни эгаллаш, мансаб пиллапояларидан кўтарилиш истаги билан белгиланади. Маълумот ҳозирги дунёда нуфузни белгиловчи омил сифатидагина эмас, балки ҳозирги ҳаётда яшаб қолиш воситаси сифатида ҳам қаралади. Таълим инсон капиталини такомиллаштириш ва ривожлантириш жараёни сифатида қаралиши мумкин.

Инсон капиталининг аҳамиятини бир нечта турли усулларга асосан баҳолаш мумкин. Анъанага кўра, иқтисодчилар буни кўпроқ таълим олган одамларнинг даромади билан ҳисоблар эди.

Тадқиқотлар ҳар бир кўшимча таълим йили инсон даромадини ўртача 10

фоизга оширишини кўрсатди. Бунда таълим сифати ҳам муҳим. Мисол учун, АҚШдаги бошланғич мактабнинг алоҳида синфида малакаси паст ўқитувчини ўрта даражадаги мутахассисга алмаштириш ўқувчиларга бутун умри давомида 250 минг долларгача умумий даромад олиш имконини беради.

Аmmo когнитив имкониятлар инсон капиталининг ягона кўрсаткичи эмас. Мардлик, ирода ва ҳалоллик каби ижтимоий-ҳиссий кўникмалар, одатда катта иқтисодий самарадорлик келтиради. Соғлиқ ҳам муҳим аҳамиятга эга. Негаки, соғлом инсонларнинг меҳнат самарадорлиги юқори бўлади. Мисол учун, 2015 йилда Кенияда ўтказилган тадқиқот шуни кўрсатдики, болаларга нархи атиги 30 центга тенг гельминтларга қарши дори воситаларини бериш мактабда дарс қолдиришни камайитиришга, кейинчалик эса мустақил ҳаётга қадам қўйганда ойлик маошининг жами 20 фоизга ошишига олиб келди.

Эрта ёшдан инсон капиталини турли йўллар билан ўлчаб бориш яхши самара беради. Болани гўдакликдан тўғри овқатлантириш, соғлом ривожланишини рағбатлантириш кейинчалик унинг жисмоний ва рухий фаровонлигини яхшилайти.